

va izdaja ni dvojezična, saj bodo zaradi neznanja makedonščine njegove sicer ingeniozne rešitve ostale brez pravega odmeva pri evropskih in verjetno tudi pri jugoslovanskih strokovnjakih.

Kajetan Gantar

Mihail Bahtin:

MARKSIZAM I FILOZOFIJA JEZIKA

Prevod in predgovor Radovan Matijašević

Nolit, Beograd, 1980 (Sazvežda, 69)

Spis velja za enega najeminentnejših s področja filozofije jezika, pa ne le zato, ker ga proglašajo za prva ruska prolegomena k semiotiki (L. Matejka) ali za prvo historično-materialistično obravnavo jezika, pač pa tem bolj, ker mimo znanih dejstev, da je vplival na delo Lotmana, Uspenskega, Segala, Ivanova in drugih, problemsko predstavlja fundament najvidnejšim sodobnim neruskim raziskavam literarne poetike in moderne tekstne teorije. Razprava razrešuje obče-filozofska (I. del), občelingvistična (II. del) ter nekatera specifična mejna literarno sintaktična in stilistična vprašanja (III. del). Njena metodološka in konceptualna vrednost se razkriva in verificira šele v zadnjih desetih letih, čeprav je bila objavljena – pod imenom V. N. Vološinova in verjetno tudi z nekaterimi njegovimi manj bistvenimi posegi v tekst – že leta 1929 in 1930 (druga izdaja). Razloge za tako kasno odkrivanje je treba videti v tedanjem in vse do sredine petdesetih let uradno priznanem trendu marrizma, ki je vprašanje jezika razreševal s pozicij vulgarnega materializma. Ugled Bahtinovega znanstvenega dela se je postopoma jasnili šele ob kulturoloških raziskavah in rezultatih tartujsko-moskovskega kroga. Leta 1973 je bil šesti zvezek znanega zbornika o znakovnih sistemih posvečen Bahtinovi vlogi v razvoju ruske literar-

ne in občekulturološke znanosti in tu je V. V. Ivanov v spisu *Pomen Bahtinovih idej o znaku, izjavi in dialogu* razkril avtentično avtorstvo knjige. Prav tu je zapisana tudi trditev, da je imel Bahtinov vpliv svoj ustvarjalni razvoj v nekaterih Jakobsonovih delih, pri čemer ima očitno v mislih njegovo stališče v spisu *Lingvistika in komunikacijska teorija* (1961, shr. prevod v: Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd 1966), da je statičen opis jezika nezadosten ter da ga je treba zamenjati z vpogledom v dinamično sinhronijo jezika in upoštevati *kronotopične* koordinate. Jakobson se je na omenjeno knjigo Vološinova nekajkrat skliceval; po njegovem mnenju predstavlja zasnovano lingvistične sociologije, s tem da pionirsko spregovori o korelaciji jezikovnih in sociokulturnih problemov (prim. Jakobson, *Linguistics in relation to other sciences*, 1967; tudi v: Jakobson, *Selected writings II*, Mouton, The Hague, 1971). Prav socialna in historična razsežnost znaka pa je z vprašanjem o vzajemnem odnosu znaka in (zgodovinske) biti (to je o »prehajanju biti v znak«) oziroma z opredelitvijo zavesti kot realnega dejstva, utelešenega v znakovnem materialu, izhodiščni problem tega spisa.

Ker stoji Bahtin na stališču, da se problematika filozofije jezika nahaja v jedru celega niza najvažnejših področij marksističnega pogleda na svet, sodijo v kontekst razpravljanja o znaku tudi njegove izhodiščne opredelitve ideološkega (*temeljno določilo ideološkega je njegov znakovni karakter*), opredelitve zavesti (*zavest je verbalno oblikovana zavest*) in ugotovitve o specifični odlikovanosti besede (*ideološka nevtralnost besednega znaka*). Bahtinu se v skladu s takšnimi spoznanji o prekrivanju znakovnega in ideološkega kaže povezanost znanosti o ideologijah s filozofijo jezika, kar ima seveda pomembne posledice tudi za literarno vedo. Toda ugotovitev o sovpadanju znakovnega in ideološkega zahteva precizacijo. Znakovno in ideološko

sta ireverzibilna pojma: medtem ko *znakovno je univerzalno*, saj na primer beseda lahko reprezentira katerokoli ideološko funkcijo, pa *ideološko ni univerzalno*, ker – in to je pomembna Bahtinova misel – slehernemu znakovnemu pripada specifično določilo ideološkega. Prav formulacija o diferenciaciji ideološke sfere ima daljnosežen pomen, ki metodološko postavlja Bahtinovo delo v povsem novo optiko mišljenja v evropski tradiciji. Ugotovitev o neuniverzalnosti oziroma diferenciranosti ideološkega ne zanika enotnosti družbenega življenja, ideološka specifičnost posameznih področij ali družbenih sfer predpostavlja samo specifično formo in funkcijo posameznega področja (npr. literature) v celovitosti družbenega življenja.

Bahtin razume znak kot ideološki pojav, kot materialno dejstvo in kot socialno dejstvo. Tako opredeljen znak predpostavlja tudi pojem epohe in dane socialne grupe. Njegova bistvena karakteristika je, da ima interindividualni značaj. Takšna koncepcija jezika kot ideološkega sistema in s tem kot čistega historičnega pojava (jezika, razumljenega kot »materialna stvarnost ideološkega delovanja«) pomeni korekcijo Humboldtizma in njegovega idealističnega pojmovanja jezika kot *Weltanschauung*.

Ugotovimo lahko, da ima ta korekcija odločilen pomen tudi za literarno vedo, saj omogoča, kot je to razvidno ob Bahtinovi razpravi o Rabelaisu, preinterpretacijo idealističnega koncepta duhovno-zgodovinskih določil. Prav v zvezi s takšnim Bahtinovim pojmovanjem znaka je bila dana tudi možna podlaga za razlikovanje med pojmom primarni in sekundarni ideološki modeli sveta, to pa je distinkcija, ki jo najdemo kasneje pri Lotmanu. Tako jezik kot literarno delo sta za Bahtina konkretno socialno in historično dejstvo, prežeto »s sistemom vrednot, neločljivim od življenjske prakse in razrednega boja« (*Ustvarjanje Françoisa Rabelaisa*, shr. prevod, 1978, str. 489). Bahtinov pojem jezikovnega

znaka s tem, ko hkrati implicira tudi pojma družbe in kulture, v osnovi zavrača Vosslerjeva lingvistična stališča psihologizma oziroma pozicijo individualističnega subjektivizma (hkrati pa še Spitzerjevo stilistiko, Crocejevo estetiko), to je stališča, po katerih bi bilo jezikovno izjavljanje funkcija govorečega posameznika. Po Bahtinu je *beseda* – in ta je ključni pojem njegove filozofije jezika – funkcija adresata. V zvezi s tem pojmovanjem se pojavljata še dva temeljna pojma, termin *tujega govora* in *tuje besede*, ki sta omogočila razviti vprašanje o perspektivi, ki je izvorno tudi Bahtinov koncept, v literarni vedi pa ga je kasneje razčlenjeno obdelal predvsem Uspenski.

Toda s tem da se Bahtin osredotoči na realnost jezika kot govora, ki ni abstraktni sistem jezikovnih form niti izolirano monološko izjavljanje, ampak socialni dogodek govorne interakcije, realiziran kot *izjavljanje* in *izjava*, stopa tudi v polemiko s Saussurovimi koncepcijami. Odpoveduje se dihotomiji *langue/parole* in zavrne predvsem saussurovski pojem *langue* kot »abstraktno znanstveno predpostavko«, kot tisto neeksistentno, vse povzemajočo občost, ki predstavlja predmet raziskovanja znotraj določenega zgodovinskega horizonta od Aristotela naprej. Takšno distanciranje od Saussura pa pomeni zavrnitev lingvistike kot stroge teoretične znanosti. Beseda, kot jo razume Bahtin, ni predmet znanosti, ampak filozofije (filozofske hermenevtike). Ta Bahtinova polemika s Saussurom ima metodološke izvore in pri tem je razvidno, da zagovarja stališče, da so (1) »izhodišča vsake znanosti nepovnovljive singularnosti« in da (2) »znanost in predvsem filozofija lahko in mora preučevati specifično *formo* in *funkcijo* te individualnosti« (prim. *Estetika slovesnega tvorčstva*, Moskva 1979, str. 287). Njegova kritika lingvistike pomeni potemtakem nasprotovanje »formalizmu«, »abstraktnemu objektivizmu« oziroma Saussurovemu »racionalizmu« in jo je treba v bist-

vu razumeti kot fundamentalno metodološko distanco. Gre za preseganje empiričnih kakor tudi že prej omenjenih psihologistično idealističnih koncepcij jezika v smer materialistične koncepcije govornega fenomena. Vendar če Bahtin zapiše, da so mu Saussurovi pojmi »znanstvene fikcije«, moramo takšno izjavo jemati s pridržki: Bahtinova pozicija je drugačna, Saussuru pa je šlo za konstituiranje znanosti o jeziku, zato je bil zanj hipostatičen koncept jezika kot sistema (langue) nujen, saj je pomenil takšno občost, ki jo lahko »opazuje«, analizira in znanstveno opredeli. Bahtin pa stoji na poziciji dialektično-materialističnega koncepta znanosti in tako zanj predmet ne more biti več abstraktna občost (langue), ampak realiteta jezika, ki je beseda ali izjava (parole), in je historična spremenljivka. Raziskovalni vidiki lingvistike – po Bahtinu – s svojo abstraktno analizo ne morejo povsem izčrpati konkretne izjave (teksta) in ta metodološka opomba je pomembna za samo literarno vedo, saj opozarja na meje določene variante strukturalizma.

Toda ne le Bahtinovo zavrzanje Saussura, ampak tudi njegovo leta 1929 formulirano radikalno težnjo k preseganju lingvistike in preinterpretaciji njenih pojmov moramo jemati z določenimi pridržki; med drugim že zato, ker ne gre spregledati posebnih okoliščin v zvezi z nastankom knjige, predvsem pa zato, ker je v zapisih, ki so dijo v isti čas (1924), razmišljal o zasnovi lingvistične teorije kompozicije, to pa je prav o problematiki, za katero pričujoča knjiga daje preliminarno zasnovo. Bahtinova polemika z lingvistiko in njenimi metodološkimi izhodišči sploh ni vedno tako načelno stroga in dosledna, kot se zdi: Bahtin dopušča lingvistično analizo teksta, vendar ugotavlja, da je treba vanjo vnesti njej izvorno »tuja stališča« (prim. *Voprosy literatury i estetiki*, Moskva, 1975, str. 45). Očitno mu pri tem ne gre, tako kot znani varianti lingvistične poetike, za uvajanje saus-

suvskega lingvističnega modela v preučevanje teksta, ampak za specifično modifikacijo lingvističnega pristopa, ki je v zvezi z njegovo izvirno *konceptijo dialoga* oziroma dialoškosti. Ta pojem dialoškosti je treba misliti v kontekstu Bahtinove filozofije odprtosti in nedovršenosti oziroma filozofije »nastajanja in dogajanja«, kar vse je v bistvu rezultat njegovega dialektično-materialističnega izhodišča.

Bahtin se je večkrat izrekal, da mu je monološki opis tekstnih določil, ki izhajajo iz samega teksta, nezadosten (polemika s formalizmom), in zagovarjal dialoški opis teksta glede na druge strukture, na primer strukture določene zvrsti, drugih zvrsti, literarne smeri, zgodovine itd. (Takšne ideje je zagovarjal v tem času tudi Jakobson.) Toda še bolj je ta koncepcija dialoga odločilna za sam Bahtinov temeljni *pojem besede*, govornice ali izjave. Beseda oziroma izjava (vykaz) se javlja vedno kot realizacija – ter sta zato nekaj *nedovršene*. Izjava kot izhodiščna enota Bahtinovega razpravljanja o jeziku prav s takšnim določilom izpričuje bistveno razhajanje s saussurovskim pojmom jezika kot sistema (langue). Izjava in izjavljanje sta možna le v govorni interakciji in v tem smislu Bahtinova koncepcija *dialoške besede* anticipira idejo teorije komunikacije. Pojem dialoške ali *dvoglasne besede* pomeni, da se beseda ne nanaša le na svoj predmet, ampak tudi na *tujo besedo*. Problem izjave tako ni več področje lingvistike, ki jo abstrahira. Izjava kot dialog z drugimi izjavami (s tujo besedo) je temeljna enota komunikacije.

Da je pojem izjave nujno opredeljiv s specifično metodologijo in z vidika posebne discipline, ki je nekaj drugega od lingvistike, je ugotavljal sam Bahtin, ko je predlagal termin *metalingvistika*. Ob tem je treba pripomniti, da se ta njegov pojem metalingvistike in metajezika ne prekriva s sicer uveljavljenim Jakobsonovim pojmom metajezika (za Bahtina namreč

metajezik ni čisti kod, ampak se vedno dialoško nanaša na jezik, ki ga opisuje in analizira), tako da se zdi primerno sprejeti predlog R. Barthesa in ga zamenjati s terminom translingvistika. Predmet metalingvistike v Bahtinovem pomenu besede je celota izjave, to je tisto, kar se je lingvistiki v ožjem pomenu besede izmikalo. Stavek je za lingvistični pristop predstavljal najvišjo dostopno enoto jezika in v tem smislu je bila možnost konstituiranja tekstne lingvistike ali makrolingvistike problematična. Za Bahtina pa je izjava izhodiščni pojem nove discipline, ki jo dosledno razume kot filozofijo jezika. Tako razumljena metalingvistika lahko sestopa v področje makrolingvistike in s tem, ko izjavo razlaga kot imanentno socialen pojem, ji je omogočen pristop k ne zgolj formalnim razsežnostim izjav oziroma tekstov kot izjav višjega nivoja. Metalingvistika kot sinonim za filozofijo jezika se navezuje na Bahtinovo razumevanje filozofije kot »metajezika vseh znanosti in vseh vidikov spoznavanja in zavesti« (prim. *Estetika slovesnega tvorčstva*, str. 364).

Bahtin je tako že v tem zgodnjem obdobju s svojo filozofijo jezika odprl precej širše predmetno polje. S svojo specifično koncepcijo o notranji sociološki izjavi oziroma besede je nakazal področje sociolingvistike (problematiko odnosov jezik – družba, jezik – kultura itd.), pa tudi tekstne lingvistike. Njegova izvorna koncepcija, da je izjava minimum jezika kot ideološkega delovanja, mu omogoča, da spregovori o problematiki govornih zvrsti kot relativno ustaljenih tipov izjav. Zanimajo ga forme in tipi govorne (torej tudi literarne) komunikacije. To niso več strogo lingvistična vprašanja, ampak vprašanja o gramatiki v širšem pomenu besede in o njeni zvezi s sfero stilistike. Problematika tuje-ga govora odpira vprašanja avktorialnega govora pripovedne perspektive, govora junaka in sploh strukturiranja junaka, poleg tega pa pojasnjuje takšne pojave, kot so

skaz, stilizacija in parodija. S predpostavkami svoje filozofije jezika tako konstituira tipologijo izjavnih form, to je teorijo govornih in posredno seveda literarnih zvrsti, kajti tudi roman je za Bahtina tip-ska forma lingvistične izjave. Ome-njeno problematiko je kasneje v *Estetiki besednega ustvarjanja* (*Estetika slovesnega tvorčstva*, 1979) in *Vprašanjih o literaturi in estetiki* (*Voprosy literatury i estetiki*, 1975) podrobneje obdelal. Sama tematizacija vprašanja o govornih zvrsteh pomembno presega tedanje stanje lingvistične poetike, ki je razumela kot skrajni domet svoje raziskovalne kompetence stavek. Vprašanje o tipskih formah izjav vodi tudi k vprašanju o tipskih formah konstruiranja večje celote oziroma k problematiki določil »kompozicijske konstrukcije«, to pa pomeni uvajanje v sistematično razpravljanje o tekstu in s tem zasnovno tekstne znanosti ali tekstne logike. Za moderno tekstno teorijo je tekst sintaktična enota in vprašanje o govornih zvrsteh je vprašanje o sintaksi večjih besednih celot ali kompozicije. Bahtinovo razpravljanje je tako uvodni prispevek k sintaktičnim študijam, obči teoriji diskurza, tekstni gramatiki in posebej k narativni gramatiki.

Toda prav ob vprašanju o govornih zvrsteh Bahtinovo nasprotovanje saussurovskim stališčem in pojmom (in s tem varianti strukturalne poetike, ki iz teh pojmov izhaja) izgublja svojo pravo upravičenost. S problemom govornih zvrsti se dotika tistega, kar označuje lingvistični pojem petrificirana sintagma, s čimer je mišljena sintagma, ki preide v ustaljeni repertoar izbora in postane člen sistema ali paradigme (paradigmatizirana sintagma). Bahtin je s tem spodbijal Saussurove (in kasnejše Jakobsonove) formulacije o svobodnosti sintagmatskih oziroma kontigvitetnih odnosov, vendar je spregledal, da je že Saussure s koncepcijo langue/parole predpostavljala možnost sintagmatskih (izjavnih) paradigem. Toliko Bahtinovo prispevek Saussurovih strukturalnih idej ne

problematizira, pa tudi sama ideja o govornih zvrsteh kot petrificiranih sintagmah le ni povsem izvirno Bahtinova, saj jo Saussurove formulacije omogočajo, četudi ne eksplikirajo. V tem smislu pa ostrina Bahtinove polemike s Saussurom (tudi kasneje v *Estetiki besednega ustvarjanja*) ni ustrezna, zlasti ker Bahtin spregleda, da je tudi Saussurovo koncepcijo jezika mogoče razumeti dialektično.

Jola Skulj

LITERARY COMMUNICATION AND RECEPTION

Uredili Zoran Konstantinović,
Manfred Naumann
in Hans Robert Jauss
Innsbruck, 1980

(Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 46. Proceedings of the IXth Congress of the International Comparative Literature Association, 2).

Deveti kongres Mednarodne zveze za primerjalno književnost je imel tako obsežen program in tolikšno udeležbo, da bodo prispevki zanj objavljeni kar v štirih zbornikih. Prvi, ki zajema trenutno posebno aktualno in živo področje literarne komunikacije in recepcije, je izšel izredno hitro, komaj dobro leto po kongresu – očitno predvsem po zaslugi glavnega urednika Zorana Konstantinovića, ki je bil tudi glavni organizator kongresa.

Zbornik objavlja najprej uvodna referata, Jaussovega in Naumannovega, ki vsak s svojega vidika razlagata značilnosti recepcijske estetike in literarne komunikacije. Končuje se z zaključnimi poročili, ki povzemajo rezultate s tega območja kongresa in so jih poleg Jaussa (ZRN) in Naumanna (NDR) napisali še Rita Schober (NDR), Kurt Weinberg (ZDA), Arne Melberg in Horace Engdahl (oba iz Švedske) in Yves Chevrel (Francija). Osrednji del je razdeljen na pet enako urejenih tematskih sklopov

z naslovi (1) teorija recepcijske estetike in literarne komunikacije, (2) teorija procesa zgodovinske in socialne recepcije, (3) problem recepcije v tekstni teoriji, pragmatiki in semiologiji, (4) literarni prevod kot problem recepcije, (5) proces recepcije z vidika nacionalne in svetovne literature. Vsakega izmed teh razdelkov spremljata uvod in bolj ali manj posrečen skupinski povzetek referatov, za njima pa se zvrstijo referati sami, napisani v angleščini, francoščini ali nemščini, a brez posamičnih povzetkov.

Referati so vsaj za udeležence kongresa, ki so v Innsbrucku lahko vse drugo že slišali (prim. D. Dolinar, *Kongres Mednarodne zveze za primerjalno književnost*, Primerjalna književnost 3, 1980, št. 1), pravzaprav poglavitna novost, čeprav tudi v zborniku niso objavljeni vsi. Uredniki so jih namreč pred objavo temeljito pretresli in jih od 127, kolikor jih je napovedoval kongresni program, uvrstili v zbornik komaj 52, za nadaljnjih 48 pa samo v kazalu navedli imena avtorjev in naslove, večinoma zelo zanimive. Kljub tej skrčitvi ima knjiga 436 gosto tiskanih strani velikega formata. Delež jugoslovanskih prispevkov je ostal tudi v zborniku sorazmerno velik – dva sta objavljena v drugem razdelku (avtorja Zdenka Petković in Nikša Stipčević), eden v četrtem (Marta Frajnd) in dva v petem (Majda Stanovnik in Svetlana Slapšak).

Uredniki so torej kongresno gradivo predstavili v tisku prečiščeno in tako dopolnjeno s preglednimi povezovalnimi in urejevalnimi sestavki, da so zabrisali neubranost razpravljanja o najrazličnejših zadevah, ki je za te vrste publikacij nasploh značilna. Zbornik je zato predvsem nepogrešljiv vir za študij recepcijske estetike, kakršno so po dobrem desetletju njenega razvoja videli njeni tvorci in somišljeniki, pa tudi kritiki: med teoretičnimi prispevki je npr. na prvem mestu objavljena ostra zavrnitev, ki jo je Dagmar Barnouw (ZDA) napisala proti izhodiščnim tezam Wolfganga Iserja, enega iz-